

Egy réteg

Krúdy

FÜLÖP LÁSZLÓ

mélyvilágából

Ha a léleklátó, a szerelemábrázoló, az életszíntereket, erkölcsi jelenségeket és életformákat megjelenítő művész mélyvilágáról beszélhetünk, azt is állíthatjuk, hogy a különféle mélyrétegek szemléleti hátterében ott rejlik az írói életlátás, létélmény, érzés- és gondolatvilág olyan változata is, amely az ábrázolt mélyvilág gondolati – bölcséleti alapjaihoz vezetheti el az olvasót. Krúdy nem intellektuális alkatú epikus. Művészetében a gondolatélményi tartalmaknak, a filozofikus formáknak nincsen elsődrendű szerepük. Közléseinek mégis van életfilozófiája, létbölcséleti sugárzása. A reneteg részletből végül is kihámozható valamiféle alapszemlélet, bizonyos világképi réteg, mely élethangulati-életérzési sugallatokból, létvonatkozású hangoltsági elemekből, sorslátató motívumokból, eseményi és jellemrajzi fragmentumokból, narrátori vallo-mástörödedékekből, lírai jelentésmozzanatokból állítható össze.

Ez a hangulati-érzési-gondolati dimenzió nagyon kevés olyan üzenetet foglal magába, amely derűt és harmóniát, vitalizmust, életörömet és életbizalmat közvetíthetne. Jóval több benne a borúlátás, a hiányérzet, a lemondás, a reménytelenség-tudat, a szomorúság és fájdalom. Ha ezeknek a nehezen megnevezhető szemléleti összetevőknek az összefoglalására és fogalmi megjelölésére valamelyest alkalmas kategóriát keresünk, talán azt kell mindenekelőtt tudatosítani, hogy Krúdy világképében mennyire feltűnő a boldogtalanság-elv meghatározó jelentése. Jórészt eköré szerveződik az elbeszélői mélyvilág élet- és létélményi jelentésrendszere.

Nagyon sok Krúdy-hősre jellemző az eudémonizmus ösztönös vagy tudatos, önkéntelen vagy elszánt követése. „Vajon hogy kellene élni?” – kérdezi a *Napraforgó* Evelinje, mintegy a többiek nevében is. A kiszolgáltatottan sodródók és a megszállott üdvösség-hajszolók élete a föltétlen boldogságkeresésben nem kevés egyezést, hasonlóságot mutat. A szereplők az életmód-eszmény kutatása közben a boldogság-eszmére függesztik tekintetüket. A boldogságvágy azonban legnagyobbbrészt megelégtetlen és beteljesületlen marad. Alapérzéseként tűnik fel a frusztráció. A vágyakozók nem érik el céljukat, a nosztalgiaikat rendre a hiányok s a kudarcok semmisítik meg: győzelmek helyett vereségek várnak a reménykedőkre.

Vagyis az tűnik fel, hogy az eudémonista hősök jóformán kivétel nélkül boldogtalanok. A megvalósulást és a beteljesedést alig-alig ismerhetik. Nemigen tudnak jól válaszolni az Evelin által feltett kérdésre. Hiába kalandoznak, játszadoznak, kísérleteznek nyugtalanul, hiába bolyonganak hol erre hol arra – akár Szindbád módjára is –, hiábavaló az örökös elkívánckozás ösztönzéseit követő sietés és csatangolás. Egyikük – Pistoli, a *Napraforgó* főalakja – olyan felismerésekhez jut végül, amelyeket társai közül számosan magukénak vallhatnának. Rádöbben, hogy „mily céltalan volt a sok futkosás, izzadt üstökű vándorlás”, valójában „még csak érdekes sem volt”. A tézis kiabrándultságot, tömény keserűséget jelez: „Csak az örültek és elmebajosak hiszik, hogy még nem iramlott el mellettük az élet”. A keresők, a bolyongók, a kielégületlenek – Czine Mihály szavával – „megnyugtató tájra, ahol időzni lett volna érdemes, sohasem érkeztek.”

Hasonlóképp nem ad megváltást az elvonulás, a bezárkózás, a szigetre húzódás. Nem höz valódi megnyugvást, megelégtülést és feloldást az exodus, az elkülönült kisvilágba, az intim-szféra bensőségekbe való menekülése sem, amelynek az lehetne a jelmondata, amit Álmos Andor megfogalmaz: „A bolond élet csak rohanjon mások országutain...” (*Napraforgó*). Az idézett regény záró részében az ördögszakér-élet és a borostyán-élet tipológiájával találkozunk.

Eszerint: „Egyikünknek az élete olyan járású, mint ördögszekér útja a kietlen mezőkön. Napközben kergeti a szél egyik határból a másikba... Az ördögszekér-életűek élnek legjobban az életet, mert egyetlen utat sem tesznek a maguk szándékából. A véletlen, a kőszákvé, a jövőmenő hangulat űzi őket, mint szerencse meg szerencsétlenség. A másoknak olyan alaposan előkészíti az élete lefolyását, mint a légy a lakhelyét a borostyánkőben. Nagy köveket hengergetett maga körül, hogy a szél egykönnyen el ne fújhassa. Néha sikerül is a kivájt barlangban végig megőregedni, meghalni, s mindvégig a kígyók tekervényes, sikamlós útjából kikerülni. Vannak férfiak s nők, akik valóban ártatlanul halnak meg”. A fenomenális kettőséget, az ellentétet azonban a közös lényeg megsemmisíti, az azonos vég érvényteleníti. „Majálisnak, temetésnek, nászéjszakának és titkos kősnak egyforma a befejezése. Jön a kőműves és befalazza a nyugtalan-kodókat és a jó magaviseletűeket egyformán.” A kapkodó nyugtalanok és a védekező mozdulatlanok egyképpen a hiányban, a szomorúságban, a boldogtalanságban, a reménytelenségben élhetnek. A Krúdy-hősök élményvilágában a boldogság – Mátrai László idézve – „csak pillanatnyi átnyomat és a bánat között”. Az *N. N.*-ben feltett kérdés így hangzik: „Való volna a régi mondás, hogy sohasem találjuk meg azt a helyet, ahol a boldogság lakik?” Ugyanitt olvasható a lakonikus válasz: „Talán nincs is boldog ember a világon”.

Nem segítenek a szerepek, a gyónások, az érzelmi rajongások, a szerelmi vallomások, a mámor különféle játéka és ceremóniái sem, a boldogtalanság s a szorongató magány áttörhetetlennek bizonyul. Tartós kötések, mély szövetségek alig-alig jönnek létre a monádikus lények világában. Végeredményben ki-ki magában, magára hagyva kénytelen cipelni saját bajait, szenvedéseit, hiányélményeit és szorongásait, s mindenki a meg nem osztott egyedülletben, az elválasztó külön-létben viseli a maga terhét. A forgatagban és az élettelenységben, a középponti életszíntereken és a perifériákon, a nagyvárosi változatosságban és a peremvidéki mozdulatlan-ságban, a tarkaság és az élménytelen egyhangúság övezeteiben egyaránt elidegenülten és magukra utaltan, megtörtén, szenvedve, kiábrándultan élnek a jellegzetes novella- és regényfigurák. Leghűségesebb hangulati s életérzési kísérőjük a melankólia s a rezignáció, a méla egykedvűség s az éles fájdalomérzet.

Az „alkonyati életérzés” a *Napraforgó* Estefelé című fejezetében – annak lírai személyességű nagy vallomásában, szinte zenei építésű, terebélyes narrátorú áriájában – átfogó tájlatmáskába vetődik. „Alkonyodott, mint a fáradt szlv” – indítja Krúdy egész életművének egyik legsemmélyesebb és legtelítettebb líraiságú regényfejezetét a híres hasonlattal, amelyről Mátrai László azt írja: „Ha minden író életművéből csak egyetlen mondat szállhatna az utókorra, Krúdy Gyulának ezt a mondatát kellene megőrizni...” Az utána következő közlésekben olyan alapkezetek szervezik a szöveget, mint tragikus időélmény, a halálatudat, a reménytelenségérzet, a szorongás, a létvonatkozású szomorúság, s feltűnnek az írói szótár olyan törzselemei, mint a „céltalanság”, az „elviselhetetlenség”, a „hiába”, az „elhagyatottság”, a „fáradság”. Az alkonyi táj leíró festésébe beleszővődnek az életérzés, a létélmény közvetlen expressziói. „Mindennütt bús alkonyat, mely az örömök végét jelenti, a kert bezárásának idejét mutatja, amely kertben oly hosszúra terveztük életünket és szerelmünket, mint a távoli vízesés morajlását; mindennütt a cipőkbe kapaszkodik az árnyékos gond, amelyet addig észre se vettünk körül... mindennütt bús és elhagyatottság árnyai repkedik körül az emberi lelkeket... Mindennütt a világon észbe jutnak az embernek azok a tragikus alkonyati gondolatok a bejárt napok céltalanságáról – szerelem és ének nyomtalan elhangzásáról –, boldog órák homokszemeinek semmi emberi erővel meg nem állítható lepergéséről – soha vissza nem térő mosolyokról –, az éjből földrehulló fényekről, amelyek egy másodpercig fennakadtak egy emberi szemben s onnan nyomban tovább hullottak a sír felé... A kopár nyírfák, mint fázékony zárdaszüzek remegnek a tájon, és az élet elviselhetetlenségét kiáltják lesoványodott karjaikkal. Nem jó erre utazni, mert a keresztutak megszelítik alkonyattal az utazót, és elmondják neki, hogy úgyis hiába megy gyors lovaival, a percet, az órát többé nem találhatja életben. Az elhagyott fészületek felajánlják szolgálataikat, a hervadt gyepre terlik a térdeplő elé Veronika kendőjét, amelyen imádkozva, véglegesen el lehet búcsúzni az élettől... És a levegőben valami párázat úszik, amely megfojtogatja a szlvben az örömet... Zordonná teszi a kedvet, mint a nádasban bújkáló pákász egyedülvaló evezőcsapása. Céltalansággal, reménytelenséggel vonja be a lelket...” A boldogtalan lét víziója ez, a boldogtalanság-élv megjelentéseinek egyik összefoglaló érvényű változata.

A *Kleofásné kakasában* a hányatott sorsú asszonyzserelő még zsenge lánykorában jut el – szülői parancsra – a máriapócsi búcsúra, amelyről megdöbbenő víziót fest a kisregény. A szörnyűség, a nyomorúság, a betegség infernális, mélyvilágaként ábrázolja Krúdy a búcsú látványát, amelyben az élet riasztó és tasztító arca mutatja magát. „A világ mindefajta büncse, a világ minden vétke itt térdelt. A nyomorékok hangosan imádkoztak, a lábatlanok üres csonkjait

mutogatták a Máriának, veres és kék párnák közé ágyalt nők visongtak... öreg emberek, sánták a botjukkal kopogtak a templomkövön, a meddő asszony felemelt szoknyával, csupasz altestével a templom porában, gyermekek bambán álltak a „tébolyban”, az „izzadt örületben”. A tizenhat éves lány elszegődik szolgálónak Szirákihoz, akit a pócsi koldusok királyának, csodatevő szentembernek tartanak a hiszékeny kőszólgálatottak. A szörnyeteg kuruzsoló éjszaka „kezeli” a hozzá forduló betegeket, a színe elé járuló nyomorultakat. „Beesett arcok, halálra vált szemek, fogyatékos lélekzetvételek, temetetlen testek, álló vérek, földet már nem taposó talpak, fogásra képtelen kezek bújnak ki a... dunyhákból: haldoklók, nagybetegek...” Jöttek sorra „jegyzőnek a nehéz légzésükkel, vérszegény kisasszonyok, fésűs öreg gazdák, fulladozó földesuraságok, csontváz földesasszonyságok, zsforcsúak, papírféher orcájúak... reszkető vének, nehéz-kórosak, fáradtan hunyorogó gyermekek, púpos szüléleányok, csillagba lépett bénák... tébolyult asszonyok, kőszólgálat, remegő parasztek, kicsattanó arcú asszonyságok, akik közelről rossz szagúak voltak, mint a genny... Cifra szoknyák alatt fekély... A tisztartó gomrában rák. Lyukak veséje a mesternek. A papkisasszony holdkóros... Szép asszony, akinek gyógyíthatatlan tályog volt a hasán, angyali ifjú lánynak folyt a térdé, fényes katona rákos daganatot hozott az orrában...” A mű más rétegeivel együtt a teljes búcsú-látomás felidézése és jellegvizsgálata is igazolható a vélemény, amelyet egyetértéssel idézhetünk Bori Imre tanulmányából: „Nincs talán a magyar prózának még egy műve, amelyben az emberi élet nyavalyáinak pokla ilyen módon megmutatkozhatna: az életnek azt az oldalát ragadta meg itt Krúdy, amely elől az frók riadtan zárkóztak el...” Valamelyest enyhítettebb, szeldebb formában, visszafogottabb módon jelenetezi a pócsi búcsújárást a *Napraforgóban*, de ez a leírás is az élet rút és nyomorúságos arcának a megmutatási alkalmát szolgál, hiszen a látványban-látomásban itt is a viszolyogtató és megrendítő mozzanatok uralkodnak. És feltűnik a segítségért fohászoló, a nyavalyáktól gyötörték, a fájdalomtól és bűnöktől szabadulni akarók, a csodát remélő nyomorultak apokaliptikus vándormentete az *N. N.*-ben is.

A búcsújárók korántsem egyedül példázzák a boldogtalanságot és a szenvedéseket. A *Hét Bagolyban* Szomjas Gusztai a Leonóra öngyilkossága miatt vívódó Józsiás vigasztalására az éjszakai virrasztókról, az álmatlanul gyöttrődőkről mond példázatot, látomászerűen foglalva össze tündőéseit a világ szenvedőiről, az éjszakák nehéz fájdalmairól. Így beszél fiatal barátjához, aki „szörnyű rettenésben” viseli friss kínjait: „Gondold csak el, hány virrasztó van még rajtad kívül a világon! Hányan hánykolódnak lázas betegséggel, elviselhetetlen testi fájdalmakkal, az őrgöngés határain valamely lelki sebből, amelyre többé nincs orvosság! Hány nyomorult gyöngye asszony ül halott gyermeke felett, hány árva siratja szülőjét, hány halálra félt ül a siralomházban! Az éjjel a fájdalom és bánat időszaka... Leginkább a fájdalom és a bánat terpszekedik szét a világ felett az éjszakával...” A *Napraforgóban* Evelin álmatlansága kapcsán nagy lírai látomás szól a falusi magányban virrasztók szenvedéséről, szorongásos érzéseiről. „A nagyvárosi álmatlanok némi vigasztalást lelnek az utca zajban, amely arról beszél, hogy másnak sem adott nyihet az éj; de faluhelyen kétségbeeszték az éjjeli órák... Az ember falon függő, régi családi képek képzelheti magát, akiknek kerekre nyitott szemmel kell nézni az egyik nemzedéket a másik után. Suhognak az évek a széllal, az esővel, a tovamorajló viharral, a vándormadarakkal, sírgödör mellett kenetteljeskedő pap szavaival és megrokkant vállakkal, lerogyó paripákkal és vacokra került, szép házőrző kutyákkal, egykori ifjú cselédlányokkal és foszladozó kerítésekkel, bús kutakkal, hervadó kertekkel... suhognak, messzire suhognak. Csak az álmatlan ember tartja nyitva a szemét, mint egy hulla, aki elfelejtett meghalni. A mennyezetről finom por szállong és elborít mindent, fénylő arcot, vlg derekat, kedveskedő népeket, tavaszi mosolyokat, villanó fogsorokat. A mulandóság összeomló öreg cseléd módjára guggol az ágy lábánál. Mind ritkábban nyúl a kéz a szomjat oltó kehely után...” Az axiómaszerű alaptétel a *Mit látott Vak Béla...* című regényben olvasható: „Éjjel nem tudnak a lábak oly könnyen megfutamodni a bánat komondora elől, mint fényes déliben.” Ennek jegyében formálódik meg *Az útjárásban* is a kisvárosi éjszaka képe. A kisregény narrátor-hőse egy alkalommal a kisváros boldogtalanjaira gondol. A „kimondhatatlan bús unalom” atmoszférájára telepszik a meglátogatott „siralmas alvó, szomorú” (*N. N.*) kisvárosra. Bent a házakban az emberek – tündök az éjszakai szemlélő – „belebámulnak a semmibe”, sírva futhatnak az utcára sötét kuckóikból. „mintha akkor ébredtek volna tudatára annak, hogy nem érdemes élni.” Rejtély, hogy mi ad erőt és kedvet az itt élőknak „a holnap céltalan megvárásához”. Az „liszonyatos magány” állapotában látja őket a máshonnan jött utazó, aki nem tartja már magát olyan hiszékenynek, hogy „az ismeretlen házak belsejébe karácsonyfákat, boldog embereket, kalács-szagú családokat, ábrándozó fiatal nőket, komolyan pipázgató férfiakat” képzeljen. Az estéli meditáció és szemlélődés a bezártságot, a céltalanságot, a sivárságot és kisszerűséget, a szomorúságot, a boldogtalanságot tartja az ide

szorult lét igazi tartalmának. Nem a bensőség, hanem az üresség és a nyomorúság, a nyomasztó besoroltság képzetét társítja hozzá.

Sokszor kapnak legalább villanásnyi szerepet a történetekben a nagyvárosi életközegek szerencsétlenjei, reménytelen hajótöröttjei, szétmállott életű figurái is. A terézvárosi templom közelében verődnek össze „azok a borzalmas koldusok, akik itt a város környékéről, a város legkülönbözőbb részeiből to!ókocsikon, zsalmolyokon, háromlábú székeken... összegyűlekeztek. Valóságos kolduskiláltás volt itt, mintha Budapest legszánalomraméltóbb emberei találkoztak volna a szabadon álló templom környékén. Valami titkának kellett lenni, hogy a terézvárosi templom környékén volt a legtöbb koldus, szörnyű gyűjtemény a nagyváros nyomorából” (*Boldogult úrfikoromban*). A *Hét Bagoly* eseményeinek egyik színhelye az Üllői úti A Régi Arabok Szürké-hez címzett vendéglő, ahol estefelé a hullaszállító kocsisok is rendszerint „álmórást tartanak”. Róluk van szó a leírásban: „Többnyire jégszürke, elesett embereknek látszóttak, akik már egyéb foglalkozást nem lehetnek Budapesten, mint a hullaszállítást... Az ilyen emberek már alig van valamik között az élők között: legfeljebb az élők pénzére van szükségük...” Csak úgy tudják elviselni, ami foglalkozásukkal együtt jár, ha reggeltől estig töltik magukba az italt. Ahogy egyikük mondja: „Néha annyit iszunk, hogy csaknem megőrülünk.” A *Napraforgó* cselekménye jórészt a Nyírségben játszódik, de a regény pesti színterekre is elvezet. A nagyváros egyik éjszakai kocsmájában találunk maguknak átmeneti menedéket a mindenütt otthontalannak, a kisiklott egzisztenciák, a nappali világból valamiképp már kiszorultak. Az „elkeseredett, bús korhelyek” gyülekezete a sivar menedékhely: „Az elhibázott életet úgy foglaltak itt helyet, mint a viharvert vándorköpnöyegek száradnak az útszéli kemence oldalán. A vendégek, midőn beléptek a sűrű éjszakából a mámoros, dohos kocsmába, odakint a fal mellé támasztották a keresztfájukat, amelyet ideig cipeltek. Még egy órahosszat örülni, kiabálni, asztalt verdesni, okoskodni, esetleg egy nótát énekelni betértek ide, mielőtt álomra hajtanák fejüket, amelyből talán nincs is felébredés... Itt ültek, boroztak, szereztek, frissen főtt húsokat, gyomorcsiklandozó halakat fogyasztottak azok, akiknek semmi közük sincs a város nappali életéhez. Önként száműzték magukat az éjszakába, mert nem találtak nappal olyan arcot, amelybe érdemes lett volna belenézni... Ültek és szakállukat a korsóba mártották, mint felszabadult, régebben elvarázsolt lelkekhez illik, akiknek már nincs semmi tennivalójuk éjszaka a városban. Hóhérok és áldozatok, vacogó bűnösök és jámbor csónakosok verődtek össze az éjszaka oltalma alatt. Akikre meleg ágy, hű asszony, tiszta csók, érintetlen lábikra várt, azok már zümmögve elrepültek, mint a szitakötő száll látszólagos céltalansággal a napsgár felé.”

A névtelenek társai azok a fő- és mellékszereplők, akiknek az élete, nyomorúságos sorsa hasonlóképp az elhibázottságban, a szerencsétlenségben, a lesüllyedésben, az elhagyatottságban s a szenvedés valamelyik változatában közös. A *Kleofásné kakashán* az ördögi Pistoli csak mellékszereplő, annyi a funkciója, hogy meghallgatja a titokzatosan arra vetődő asszony elbeszélte történetét. Az előkelő családból származó dzsentrilány kálváriája a família széthullásával kezdődik, s előbb megözvegyült anyjával együtt, majd magára maradván „mindent megpróbált” az életben, végigjárja annak mélyköreit, a teljes lezűlléshez vezető utakat. Vándorlásai és hanyórássai során kapcsolatba kerül velejéig romlott alakokkal, züllött kéjencekkel, elvadult lelkületű figurákkal. Hol itt, hol ott húzza meg magát, egy idő után a férfiak mindig elkergetik, s ő a frissen szerzett nyomasztó élményeket elraktározva járja tovább útját, mind mélyebbre süllyedve. Az epizódok sokaságával megelevenített és demonstrált élettörténetet illesztébe passzusokban foglalja össze a furcsálkodva hallgató Pistolinak a szinte mindenféle csúfságot, méltatlanságot, irtózatot megélt, folyamatosan lefelé haladó vallomástevő: „Megfordultam lebutyokban, bálteremekben, mulatóhelyeken... Élttem férfiakkal, akiknek nevét sem tudtam... A!udtam diákanyákon... szállodákban... felébredtem ismeretlen lakásokban... elfutottam, rohantam az estében, hogy a frizérnőt megtaláljam, temérdek fehérneműt vesztem el, mindenféle maradt lyukas harisnyám, szennyes ingem... sohasem volt semmim, csak mi rajtam volt... gyakran akartam öngyilkos lenni, futottam éjjel a Dunának, a csatornának, mint egy eszeveszett... mérhetetlenül szenvedtem... annyi férfit láttam magam előtt, mint egy sorozó orvos, hallottam annyit bűnt, keserűséget, gyötrelmet, titkot, mint egy gyóntatópap, nemigen mondhatna már nekem olyasmit valaki, amire nyitva felejténém a számat.” Nem csoda, hogy az életkrónika hallatán még a hétpróbás Pistoli is megriad s félelemben menekül, amikor a kalandos sorsú hölgy végül azt kéri tőle: „Fogadjon fel, uram, gazdaasszonyának.”

A *Rezeda Kázmér szép életében* tűnik fel a „beteges úriember”, akit ápoló őriz. „Semmi vélt minden körülöttem” – mutatkozik be Rezedának. Három hónapot töltött az őrlétek világában, ahol minden vétkéért vezekelnie kellett. A bűnök okát így jelöli meg: „Szerellem és alkohol”. Úgy emlékszik az elmúlt időre, hogy „megszenvetett a földi purgatóriumban.” Kiszaba-

dulása után a ligetben üldögél, s fejtegeti kiábrándult nézeteit az emberi nyomorúságokról, s mindenekelőtt saját szenvedéseiről, majd fáradtan el-elhallgat. Ilyenkor „elkomorodva, gyűlölettel nézett maga elé, mintha önmagát gyűlölné a legjobban.” A vörös *postakocsi* Estellája a pesti kurtizánsorsot éli. Faluról került a nagyvárosba, ahol végül is a bordélyházban kötött ki. Amikor volt barátjának ad számat életéről, már betegnek érzi magát, s azt tervezi, hogy neves orvosokkal fogja gyógyíttatni magát, mielőtt elegendő pénzt gyűjtött össze; már csak akkor érzi magát túrhetően, ha „néhány pohárral” felhajtott; undorodik a férfiaktól, utálja az életét. A *Napraforgóban* megismert Diamant egykor mulatóhelyek és kártyabárlanokban „első gavallér volt”, sorsa azonban megfordult: „Kopasz, ősz, sörtés és kövér lett. Asztraa gyötörte..., barátai elhagyogatták”, s a hajdani arszlán most így jellemezheti magát: „Csavargó vagyok egy nagyvárosban.” Érzelmesen áriázik meg nem valósult vágyairól, a tiszta és rendez élet utáni nosztalgiajéről, a rendezett és bensőséges életformáról, amelyben sohasem lehetett része. Csak az elhagyatottság és otthontalanság maradt. „Maholnap ötven esztendő vagyok, s felfordulok, mint egy kutya.” Az *Őszi versenyzők* főszereplője, Ben, az elcsapott zsoké „közülbelül második esztendeje tengelt-lengelt foglalkozás nélkül Budapesten”, „egy krajcár nélkül kódorgott” elárvultan. „Ben... olyan kicsi, fonnyadt, kiéhezett volt, mint egy állatkertből megszökött majom.” Álombeli-képzletbeli kalandját követően a lóversenyter felé siet, „ahol már tudja a fát, amely már várja őt”.

A *Valakit elvisz az ördög* című regényében Szuki úrral, a telekönnyvezetővel a Rigó nevű alpári kocsmában találkozunk. A gyanús úriember, akiről azt rebesgetik, hogy válóhamisításból tengődik, minduntalan az élettörténetét szeretné előadni, ha valaki meghallgatná. Ha véletlenül alkalmá nyílik, így beszél magáról: „Már harminc évvel ezelőtt megmérgezte véretem egy kóbor tápcsonó. Sohasem járt nálam orvos. Házisóval kezeltém magamat... Ami pedig az italt illeti – húsz esztendő óta nem feküdtem le józanul...” A lezüllött ember megrémül, ha a kocsmában üldögélve magára marad. Eskékelve kéri vándorkomédiás partnerét: „Ne hagyj mosi egyedül, mert nem tudom, hogy mi történik velem.” Kétségbeesve fohászkodik a kocsmároshoz, hogy ne küldje még el; „borzadás fogta el”, ha a hazamenetelre kellett gondolnia. Síralmas életének logikus befejezése: agyonlövi magát. E nyomorult kreatúra esetéhez hasonlatos a *Boldogult úrfikoromban* söröző társaságában együtt látható figurák némelyikének élethelyzete. A bajt legszembetűnőbben talán Kriptai úr példázhatja. Amikor eljön a távozás ideje, a fordulatot ő éli át a legkeservesebben. Pista úr, az elnök nógatására így felel: „Hát te is bántasz engem, elnök úr, nem elég, hogy már annyiszor megtaposott a sors fekete bikája? Jól van. Kimegyek az udvarra egyet jární, de azt ne kívánd tőlem, elnök úr, hogy hazamenjek, mert ha ma hazamennék, totáliter az ajtókilincstre akasztanám magam...” De nincs vigasztalóbb helyzetben Plac, a másik „változatos korhely” sem. Hiába vár, hogy hátha történik valami reménykeltő, hátha „jön még valaki, aki leülne melléje”, nem történik semmi, menthetetlenül távozni kell. „Plac öntudatos ember volt, tisztán látta..., hogy ő már innen csak egyenesen hazamehet, haza, abba a reménytelenségbe, ahol nem várakozik rá senki, legfeljebb a halál.” Úgy indul hát, olyan egyedvűség-gel, mint aki „leszámolt mindennel a világon”.

Az élet árnyékos felét, sötétebb rétegeit láttatni kívánó sorsábrázolás eredményeként kerülnek a Krúdy-művekbe azok az életpéldák, amelyek bemutatása révén a családokkal, a sebesült lelkűekkel, a fájdalmakra érzékenyekkel, a melankólia eljegyzettjeivel, a tudatzavarban szenvedőkkel, az álomtalanokkal, az életuntakkal találkozhatunk. Az *N. N.* szerint a gyerekkori tücsök „dalt mondott a hosszant hallgatónak, a csillagvárónak, a szótlan búsoknak, a panasztalan némáknak, a sötétlő kertben meredő szeműeknek, az örület fantomjaival viaskodó dézsafejűeknek.” Ők is mind láthatók az Irói panoptikumban.

A *Nagy kópében* Rezeda úr áttekinti életét, s az értékelés és vallomás csupa panasz, a hiányérzeteket és a szerencsétlenséget tudatosító fájdalom, merő kudarcéret és szorongás, bánat és lemondás; a szenvedő ember önarcképe. Egy kocsmában beszél magáról a megtört regényalak orvos barátjának: „Sohase volt otthonom... Negyvenesztendő vagyok, és még nem aludtam szívfájás, riadalom nélkül egyetlen éjszakán sem. Minden éjjel azt gondolom magamban..., hogy hajótörött vagyok..., majd meg azt hiszem, hogy egy kút fenekén ülök egy kopár pusztaságon, és oly mély elhagyatottságban, hogy még a szelset sem hallom... Nem tudok már többé büszke lenni az egyedüllettemre... Mindig setétebbek, vigasztalanabbak lesznek az éjszakaím... Egyedül vagyok éjszaka, mint a béka a kút fenekén.” Hiába szeretné lebeszélni a gyónás hallgatójába az újabb házassági tervről a fájdalmába merült Rezeda Kázmért, aki elkíváncsodik a nyomasztó magányból: „Valakire szükségem van, aki mellettem legyen.” Hasonló a *A vörös postakocsiban* is. Rezeda „többet megpróbált az életben, mint az átlagemberek”, mindig szomorúnak és fáradtnak, kedvetlennek és keserűnek látszik, mintha titkolt fájdalmakat

viselne, sebeket kapott volna. A „pillanatnyi elmezavar” állapotában az elgyengült, élehetetlen, magányos, komplexusaival küszködő fiatalúr – „még harminc éves sem volt” – mellbelsői magát. A negyvenedik életéve felé ballagó Rezeda (*Őszi utazások a vörös postakocsin*) „végtelen elhagyatottságot és életunalmat érzett, mindig az kóválygott a fejében, hogy egy jó pisztolylövéssel el lehetne intézni élete gyanús mélegét, régi vesebaját és megalázott szívét.” Úgy tartja: „Az egész élet nem érdemes arra, hogy vitakozzon érte az ember.” Így panaszkodik: „Örökös katzenjammerem van az élettől. Nagyon elromlott a gyomrom, a szívem, a vesém. Beteg vagyok mindig. S így kitűnt, hogy egy szentimentális, gyöngye fickó vagyok magam is, aki olyan keménynek hittem magam, mint az ördög.” Doris Kihóte (*Bukfenc*) a családott és szomorú öregember vallomását mondja: „Én vagyok az az ember, akitől elvette az élet a legdrágábbat, és bolond lovag módjára hadakozom az ifjúságért. ... holott mindennek lejjebb hajlik a fejem... Valamikor gyönyörűnek, regényesnek, megháborítóan kalandosnak tűnt fel előttem ez az út, amíg ifjú voltam s azt hittem, hogy egykor tiszta, szép öregember leszek egy keresztesekben, akit akkor is körülrepkednek a régi, drága nők illatai... De ma már tudom, hogy a tehetetlen öregség a legnyomorultabb állapot. Pusztuljon el, aki többé nem fiatal.” Róza néni panasza ilyenformán hangzik: „Harmincéves vagyok, és úgy érzem magam, mintha hatvan volnék. Nincs senkim, csak megunt barátaim, ismerőseim, pártfogóim. Mindig egyedül, mindig magamban... Isten bizony igaza volt annak a lánynak, aki délután felkötötte magát” (*Velszi herceg*). Vendelin, a boldogtalan pincér, akit felesége elhagyott, teljesen tönkrement: „Én elzülöttem miatta. Látja, hogy milyen ősz és kopasz vagyok. A fogaim csak úgy lógnak a szájam-ban. A falnak esek mindig, amikor hazamegyek, és az ágy alatt ébredek fel. Néha beverek a kezemmel egy ablakot, anélkül hogy tudnám, hogy miért. Éjszaka munka után kóborolok az utcán, mert attól félek, hogy otthon felakasztom magam” (*Isten veletek, ti boldog Vendelinek!*). Pálfi úr ily módon tündöklik: „Úgy látszik, hogy a melankolikus emberek közé tartozom, akik arra születtek, hogy haláluk napjáig ne örvendezzenek. Így nagy szomorúság a világ. Ha néha fejünkre hull egy almavirág – egy csók, egy szerelem, egy kedves óra –, csodálkozunk, hogy nem kő esett a kalapunkra, hiszen boldogok azok az emberek, akik teli szívűek, mindig éhesen ünek le ebédelni, hátrahajtják a fejüket, s kinyitják a torkukat az ital előtt, szeretkeznek, mint kutyák, s a következő utcasarkon már elfelejtik, hogy mi történt velük tegnap” (*Az útítás*).

A melankolikus és rezignált panaszkodók bajainál is nagyobb fájdalmakat viselnek némelyek. A *Zöld Ászban* például a testben-lélekből beteg, szenvedő és szorongó ember portréját kapjuk. A Galgóczinak nevezett szereplő rémségekkel, tebballyal, kinszenvedésekkel viaskodik. A körülötte levőkhöz így beszél: „Nem tudok nektek többet mondani, hogy minden bűnömért vezeklek, amit valaha az életben elkövettem, vagy még elkövetni fogok. Szenvedéseimmel mindenért megfizetek... Mindig eszméletlenül vagyok, és mégis olyan elmeháborodottnak érzem magam, akit kénye-kedve szerettem dobál, labdáz az örület hulláma... Olyan gyáva vagyok, mint egy bogár az istálló padlója alatt”. Szinte megváltásként gondol a halálra. „Nemcsak az elméje hibbant meg, hanem szíve, veséje, mája, gyomra, egyszóval mindene, amit az ember az életben magáénak nevezhet.” Az önvád és önutálat érzéseivel küszködő ember lemond a borról, a szerelem is elhagyja, s végül életben maradt, „de ez nem ért többet”, mintha a történet másik két részvevőjének a sorsára jutott volna, vagyis felakasztotta volna magát. A *Purgatórium* Szindbádja az elmeegógyintézet betege, lesóványodott, elviselhetetlen kínoktól gyötört, a gondolkodást is fizikai fájdalommal viselő, „kimondhatatlan testi és lelki gyötrelmekről megkínzott ember”, aki utálja önmagát, mindenáron szabadulni szeretne önmagától, végtelen magányban didereg. „Borzalmas víziót” kinezák. „Szinte miséztem mindnap a borzalmas gondolatokkal, az elképzelt bűnökkel..., kínlódó lelkiismeretemmel... Nem, nem lehetett elhinni józan ésszel, hogy valami nagy bűnt követtem volna el, amelyért most szenvedek” – morfondíroz a kínlódó hős, aki az emberek elől s önmaga elől „a szörnyetegek házába, a pokolba” menekült. „Alig élő emberonc, a hajótöröttnél is nyomorultabb lett Szindbád, mert a legdrágábbat, a tiszta esztét vesztette el.” A sebesült és összeroskadt Szindbád hajótöröttként vetődik az óbudai partra (*A vadevezős megtérése*): az egykor messzekívánczó „vadevezős” reményvesztetten keresi már a menedéket, „összetört bordákkal, kimerült tagokkal, a pokoli látományoktól elgyávult lélekkel, csak éppen egy paraszthajszálon függő szívvel, nehézkes tessel, mint egy kővel megrakott szekér a sivatagban: a hajótörésből megmentette pusztá életét, és annak is örült, hogy még egy saru van a lábán.”

Az elbeszélői mélyvilágból valók azok a regényalakok, akik az eltékozolt, megzavarodott és eltorzult élet valósággal démonikus képviselői. Ők nem akarják sorsukat szelíd megadással, csendes egykedvűséggel, beletörődő rezignációval elviselni. Életrendjük megbomlott. Nyugtalanok, zaklatottak, randalíroznak és őrjöngenek, nem áll távol tőlük a gonoszság és elvete-

műtség, démonaikkal csatáznak, a gesztusaik szélsőségesek. Nagy feszültségeket élnek át. Kóros vitalizmusuk energiái hajtják őket, míg végleg ki nem fáradnak, össze nem csuklanak. A szörnyeteg-lét megtestesítői közé tartoznak ők Krúdy epikájában. A *bűvös erszényben* rajzolja meg a legendás erszény tulajdonosát, az „egyszerű köznemes ember” Viczky Eduárdot, akinek „legtöbbször gonosz, gyűlölködő kifejezés üt az arcán”, aki néha hétszámra nem ment az emberek közé, otthon marad tágas házában, amelynek egyik részében, az „Académia” felirátú pajtában rendezi különös mulatozásait. Néhány bolondot tart maga körül, velük vidíttatja magát. Az éjszakra berendelt cigánybanda „fogvacogva ment végig a visszhangos, üres udvaron”; a zenés dáridók, a vad tivornyák bővelkednek ijesztően alpári és durva cselekedetekben, rendszerint eszeveszett verekedésekkel végződnek, s akkor az őrjöngő vendéglátó szétkergeti „udvartartását”, majd egy idő múltán kezdődnek előlről a két-három napos duhajkodások. Viczky az őrjöngéseket követően „napokig nem tért magához letargiájából”, és nem tudja elviselni fiának vádoló tekintetét, a belőle sugárzó megvetést. Mikor a gyerek elmegy a háztól, a „rettenetes ember”, akit asszonya is rég elhagyott már, teljesen magára marad, s „a dñomdánom egy napig sem szünetel”, míg „valami belső kór” rohamosan föl nem örlötte.

A *Napraforgónak* Pistoli a monumentális figurája, monstruózus szörnyalakja. A nyíri kurta-nemes „kegyetlen férfi volt mindenfelé a világban, csupán akkor vált mulatságossá, midőn a bujdosói földre tette a lábát”. Ő a „félbolond földesuraság”, akinek „kapafogával, kint ülő bika-szemével, dörmögő, komor hangjával, hűsös nagy füvelé, bütykök ujjával és megvékonyodott lábcsúraival sajátos hatása volt a vidéki nőkre.” Mindenfelé „dörmögve járt, mint egy félfel-metes vadkan”, mint valami szörnyeteg. Már három feleséget temetett el. Megjárta a kállói tébolydát is. „A nők csak addig voltak kedvesek neki, amíg elhitték hazugságait.” Elbánt velük, „mint egy állatszeldítő s szedte a sátorfáját, miután megunta a mulatságot.” Egyik kiszemeltje így jellemzi: „Egy józan korhely... Egy hidegvérű állatknöz... Egy tigris-szívű, vérengző kezű férfi, aki eltépné az asszonyok emléjét... Egy rossz-szájú, mocskos, becstelen.” De ő maga sem rejtegeti, inkább hivalkodva emlegeti, hogy: „Én vagyok a legbecstelenebb férfi Magyarországon... én kutyaember vagyok.” A „fehérmájú Pistoli”, a féktelen duhajkodó, a harsogó kalandor ugyanakkor szorongásban él, éjjel nem mer aludni, a szüntelen klsértő öngyilkossági tervektől is retteg. A vadembernek „szinte a jókedvtől őrjöngeni kellett, hogy tovább élhessen egy éjet, egy napot.” Látja önmagában az irtózatot kivadultságot: „Az én őseim zsoldoskatonák voltak. Én se vagyok más, mint egy kőbőr kalandor, aki véletlenül ezt a vidéket szemelte ki magának operációi színterülé. Én nem szeretek senkit. Csak üvöltöni szeretnék a kintlói s gyönyörtől, hogy társtalanul, vallomástétel nélkül, konokul egyedül járom az életet, senkinek a barátságára nincs szükségem, mindenkinek megvetem a gyűlöletét, szétfeszítem a vállam, egyedül vagyok. Legfeljebb az életemet vehetik el tőlem...” Egyszerre látszik tehát a kegyetlen, elvetemült, gonosz szörnyeteg és a magánnyal, tébollyal, szorongásokkal viaskodó, torz életű emberoncs. Idegrohamok törnek ki rajta: „A kancsót a szájához vette és beleordított, belekacagott, mint egy kúrtbe. Az öklével verdeste az asztalt. Ültében táncolt a széken. Felborzolta a haját,” majd „klsértetként” elrohan valahová. Olykor elfárad, elmegy minden kedve, látszatvitalizmusa csöddöt mond, visszavonul magányába.

A *Kleofásné kakasa* kerettörténetében kap szerepet ismét az oly viszontagságos körülmények között eltemetett Pistoli, aki „visszatért a másvilágról.” Új életében elvonul remetei magányába: „Beköltözött falusi házába, új kilincset, zárat veretett a kapura, egy barátságatlan, ocsmári, drótszűrű udat vezetett zsinegen, bevokaltatta az utcára néző ablakokat, éjszaka lött revolveréből a sötét udvaron, leütötte, s még aznap megette a kakast, amely a szomszéd udvaráról jött át... csapdákat állított fel, amelyekkel elefántokat lehetett volna fogni, feljelentette az összes szomszédait lopás, rágalmazás s egyéb címeken...” Leszűrte élettapasztalatait, megvizsgálta élményeit s kiábrándult mindenből, mindent elutasít, s azt vallja, „mindenki boldogtalan a világon”, senki nem érdemel szeretetet, ő sem szeret senkit, megveti az asszonyokat is, „Senkit se sajnál, aki még él.” Azzal büszkélkedik, hogy már nem fél semmitől; csupán azt tekintí céljának, hogy „kijózanítsa” az embereket. Gonoszindulat fűti és vezérli: „Azt akarom, hogy végre igazság legyen a világon. Hasba kell szúrni a boldogokat, az ostobákat, az elbizakodottakat. Senki se legyen fájdalom nélkül. Szenvedjen mindenki, mint én szenvedtem.” Amikor Kleofásné elszökött kakasát keresve mégis kimozdul barlangjából, s az Ingerli csárdában végighallgatja a különös nő élettörténetét, egy pillanatra meginog, „már csaknem kelvet kapott az élethez”, de aztán gyorsan meggondolja magát, hazamenekül, „jól beretesztelte a háza kapuját”, visszatér a teljes egyedüllétbe, a kivadultság alaphelyzetébe. Ezelős gonosztsága, őrlés és riasztó különösége, démonikus torzultsága oldhatatlannak látszik. Alakrajza egyik végletes példája lehet az emberi deformálódásnak Krúdy világában.